

הרב יהודה זולדן, צדקות יהודה וישראל, שבי דרום תשע"ח, עמ' 118-128

ה

פושט רגל שהשתקם – האם חייב להחזיר חובותיו?

הקדמה

- א. הסכמת הנושים לקבל חלק מסוים מהחוב: ייאוש ומחילת החוב או לא?
- ב. תוקף הלכתי להכרזת פשיטת רגל ע"י בית משפט
- ג. תוקף הלכתי לפשיטת רגל או להסדר חובות שמעוגנים בחוק שמטרתו טובת המדינה והחברה
- ד. מחזיר חוב שהוא פטור ממנו - רוח חכמים נוחה הימנו סיכום

הקדמה

אדם או חברה בע"מ שלא החזירו דבר מחובותיהם והוכרזו כפושטי רגל, או שעשו הסדר עם הנושים והחזירו להם חלק מהחוב, ולאחר זמן השתקמו ויש להם כסף להחזיר את חובותיהם.

האם הם חייבים להחזיר את חובותיהם?

במשנה באבות ב, ט* נאמר:

אמר להם [רבן יוחנן בן זכאי] צאו וראו איזוהי דרך רעה שיתרחק ממנה האדם? ... רבי

שמעון אומר: הלווה ואינו משלם. אחד הלווה מן האדם כלווה מן המקום ברוך הוא,

שנאמר "לווה רשע ולא ישלם וצדיק חונן ונותן" (תהלים לז, כא).¹

אדם שחייב כסף או רכוש לאחר, צריך להחזיר את חובו, בין לרב פפא שאמר: "פריעת בעל חוב מצוה" (כתובות פו ע"א; בבא בתרא קעד ע"א), בין לרב הונא בריה דרב יהושע, הסובר שפריעת החוב היא חובה אך איננה מוגדרת מצווה (בבא בתרא שם; ערכין כב ע"א).

הדין בשאלה שבה פתחנו, יעסוק בשאלות המשנה הבאות:

א. האם הסדר עם נושים והסכמתם לקבל חלק מסוים מהחוב משמעותה ייאוש או מחילה

על יתרת החוב? האם יש מקום להבחין בין הסיבות לייאוש – המלווה לא שיער שהלווה ישתקם אי פעם, או מפני שהניח שהלווה הוא אדם לא ישר, אלים וכדו'.

ב. לפי החוק הכרזת פשיטת רגל נעשית ע"י בית משפט, והתוקף ההלכתי לכך הוא על פי

"דינא דמלכותא דינא". העובדה שפשיטת הרגל היא הליך שמובל ע"י בית משפט, האם

משמעותה פטור מוחלט מלהחזיר את החוב גם ע"פ ההלכה או שבכל זאת חייב הלווה להחזיר, כשיוכל לעשות כן.

ג. האם יש מקום להבחין בין החלטת בית משפט על הכרזה על פשיטת רגל, לבין חוק מדינה

שנועד למנוע קריסה כלכלית רחבה יותר [כמו למשל: חוק ההסדרים במגזר החקלאי

משפחתי (תשנ"ב-1992). חוק זה חוקק בעקבות משבר כלכלי חמור אליו נקלע המגזר

החקלאי. מטרת החוק הייתה לקבוע נורמות וכללים לפריסת החובות של גופים שונים

הקשורים למגזר החקלאי, או אף מחיקתם].

¹ רבי שמעון המוזכר כאן הוא רבי שמעון בן נתנאל, תלמידו של רבן יוחנן בן זכאי, ששיבח את תלמידו כמובא במשנה הקודמת: "רבי שמעון בן נתנאל - ירא חטא". לשאלת ריב"ז: "צאו וראו איזוהי דרך ישרה שידבק בה האדם?" הוא השיב: "הרואה את הנולד". יש פרשנים (הרמב"ם, המאירי, התפארת ישראל, ועוד) שקשרו בין הדרך הישרה שידבק בה האדם לבין הדרך השלילית ממנה יש להתרחק.

ד. ביחס להחזרת חוב אחר השמיטה נאמר: "המחזיר חוב בשביעית, רוח חכמים נוחה ממנו" (משנה שביעית י, ט). האם ניתן ללמוד מכאן אמירה רחבה יותר לפיה כל חוב שאדם נפטר ממנו מסיבה כלשהי, רוח חכמים נוחה ממנו שיחזיר בכל זאת?

א. הסכמת הנושים לקבל חלק מסוים מהחוב: ייאוש ומחילת החוב או לא?

בשולחן ערוך חושן משפט סימן צח סעיף א, נפסק שאין ייאוש מחוב ואין מחילה בחוב: סדר גביית החוב כך הוא: כשהמלוה מוציא שטר חוב מקויים, אומרים ללוה: שלם. אפילו שהיה כמה שנים ולא תבעו, אין אומרים: מחל לו כיון ששהה כל כך שנים ולא תבעו, ואפילו שמענו שנתייאש (פי' כמו "ונואש ממני שאול" [שמואל א כז, א] וזה כי מי שלבו הומה על דבר מה, ואחר כך נח ואינו חושב עוד בדבר ההוא, יאמר עליו לשון ייאוש) מהחוב לגמרי, ואמר: וי לחסרון כיס, אינו יאוש. (ואפילו ראה המלוה שכתב כל נכסיו לבניו, ולא כתב למלוה רק קרקע כל שהוא, ושתק, אפילו הכי לא אמרין דמחל) (טור).

מקור הדברים הוא בגמרא בכתובות קד ע"א*: "בעל חוב הוא דלאו בר אחולי הוא", או בירושלמי כתובות יב, ה* בשמו של ר' אלעזר: "בעל חוב גובה לעולם". ייתכן ללמוד מכאן שגם אם מלווה הסכים לקבל רק חלק מהחוב בעקבות הסדר נושים, אין זה אומר שהוא מחל על יתרת החוב. מבחינתו הוא מצפה תמיד שהלווה ישיב את החוב.

במקום אחר בשו"ע משמע שיש ייאוש מחוב כמו באבדה (שולחן ערוך חושן משפט סימן קסג סעיף ג, בשמו של הרב יוסף קולון, שו"ת מהרי"ק שורש ג):

קהל שהלוו לשר, ואמר לנכות להם בענייני המסים, ואח"כ לא רצה, (ומת) ונתייאשו מן החוב, ואח"כ קם בנו תחתיו וניכה להם, הקהל הוו כזוכים מן ההפקר, ואינן צריכין לשלם חלק לאותן שהיו עשירים בזמן ההלוואה וירדו מנכסיהם (מהרי"ק שורש ג).

המהרי"ק השווה בתשובתו בין ייאוש מחוב לבין ייאוש מאבידה, וכשם שייאוש מאבידה משמעותו ויתור מוחלט על החפץ, כך גם ויתור על חוב כמוהו כייאוש. בקצות החושן סימן קסג ס"ק א הביא את דברי המהרי"ק הללו, וציין שהחכם צבי חלק לחלוטין על דברי המהרי"ק:

וראיתי בהגהת הט"ז בשם הגאון חכם צבי האריך לסתור דברי מוהרי"ק מכל צד וכתב דקל וחומר פריכא היא. דהא באבידה גופה אמרין פרק אלו מציאות (בבא מציעא כו, ב) נטלה לפני יאוש על מנת להחזירה, ולאחר יאוש נתכוון לגזלה, עובר משום "השב תשיבם" (דברים כב, א). אלמא אף על גב דבהיתרא אתי לידיה ואח"כ נתייאש מיניה, אפילו הכי מחויב להחזירה שהרי מצות השבה חלה עליו משעה שנטלה עד ששיבנה. ואם כן הוא הדין בפריעת בעל חוב שהיא מצוה, כמו סוכה ולולב משעת הלוואה עד שעת הפרעון וכו', ואם כן כיון שמוטל על האדון לפרוע אף אחר יאוש ונשתעבדו נכסיו.

לדברי החכם צבי (ע"פ הגמ' בבא מציעא כו ע"ב) כשם שבמציאה שהגיעה ליד המוצא בהיתר מפני שהתכוון להחזירה, וכשהבעלים התייאשו התכוון המוצא לגזול, הוא עובר משום "השב תשיבם", כך גם בחוב. "פריעת בעל חוב מצווה", ולכן מוטל על הלווה להחזיר החוב גם אם המלווה התייאש.

אך הקצות לא קיבל את דברי החכם צבי:

ובעניות דעתי מצאתי כי דברי מוהרי"ק צודקים מכל צד וכאשר נבאר... אבידה דאינה נקנית ביאוש היכא דנטלה על מנת להשיבה אינו אלא משום דכיון שנטלה להשיבה הרי

נעשה שומר שכר של הבעלים [ו]ידו כידו וכמונח תחת יד בעלים דמי. אבל נטלה על מנת לגזולה דתו לא הוי ידו כיד בעלים, נקנית לו ביאוש. ואף על גב דמטי לידיה קודם יאוש ונתחייב בהשבה, מכל מקום לא מקרי באיסורא אתי לידיה, ומשום דדוקא גזילה וגניבה הוא דהוי באיסורא אתי לידיה, אבל אבידה אתי לידיה בהיתרא אלא דבהשבה הוא דנתחייב, וכיון דלא הוי באיסורא כי מטי לידיה שפיר נקנה ביאוש, הכין הוא שיטת הגאון. ולפי זה גבי חוב פשיטא דנקנה ביאוש, דהא בשעת הלואה לאו באיסורא אתי לידיה דהא מדעת המלוה, אלא שנתחייב בהשבה, ומשום חיוב שנתחייב בהשבה נקנית לו ביאוש, דקל וחומר מאבידה שנטלה על מנת לגזולה והוא לפני יאוש דהוא חייב בהשבה ואפ"ה לאחר יאוש קני לה כיון דלאו באיסורא מטי לידיה.

הקצות טען שאם האבידה הגיע למוצא בהיתר, וכשרוצה לגזולה, הבעלים התייאש, כך גם ביחס לחוב. הכסף הגיע ללווה בהיתר, ומאחר שהלווה לא החזיר, הבעלים התייאשו. בסוף דבריו טוען הקצות שהדבר תלוי באופיו של הלווה: כשהלווה עני או אלים - המלווה לא מתייאש, כשהחוב בדבר שסתמו ייאוש - מתייאש.

המעין בטור יראה שלא הזכיר שם כלל מדין יאוש, שלא כתב (שם בסעיף א') אלא אפילו שהה כמה שנים ולא תבעו, והבית יוסף הוא שכתב שם בסימן הנזכר בשם מוהר"ק שורש ג' דאפילו שמענו דנתייאש, וכן כתב בשו"ע סימן הנזכר (סעיף א'), והרי מוהר"ק גופיה סובר דמהני יאוש בחוב, אלא שמחלק בין יאוש ליאוש. דהיכא דהוא מתייאש מפני שהלווה עני או אלים זה לא הוי יאוש, דכל אשראי ספק אתי ולפעמים דהמלווה סובר שהוא עני ואין כן. אבל היכא דמתייאש בחוב בדבר שסתמו עומד ליאוש גם בחוב מהני יאוש.

הוא הדין במלווה שקיבל כסף בעקבות הסדר נושים. יש להביא בחשבון את הרקע להסכמת המלווה להסדר נושים, ובעיקר כיצד הוא מעריך את הלווה. אם הלווה הוא אכן עני, השיקול של המלווה להסכים לקבל חלק מהחוב הוא על מנת להציל מה שהוא יכול להציל, אך הוא באמת לא ויתר ולא מחל על יתרת החוב. כך גם כאשר הלווה הוא אדם אלים. גם כאן השיקול של המלווה להסכים לקבל חלק מהחוב הוא על מנת להציל מה שהוא יכול להציל, כי הוא מבין שמולו עומד אדם אלים, אדם לא ישר וכדו', אך הוא באמת לא ויתר ולא מחל על יתרת החוב. אך אם אין מדובר במצבים קיצוניים כאלה, אלא במלווה שחשב שזה מה שניתן להציל ואין כל סיכוי לקבל אי פעם את יתרת החוב, כי הלווה לא ישתקם, אז זה נחשב כייאוש וויתור מוחלט. הרב משה שטרנבוך (שו"ת תשובות והנהגות חלק ב סימן תשא), עסק בשאלתנו ודן במצבים נוספים:

שאלה: פושט רגל שהתפשר עם בעלי חובות והתעשר אם חייב לשלם. השאלה שהפשרה מתוך אונס להציל מה שאפשר להציל. אבל האמת שמעולם לא מחלו לו, ולכן כשיש לו חייב לשלם, והפשרה לא נעשה לפוטרו כשיש לו... ושמעתי שנחלקו בזה בעלי הוראה. הנחת היסוד היא שגם לאחר ההסדר עם המלווים, המלווים לא מחלו על החוב לגמרי. לדבריו אם התברר שהלווה רימה כשטען שאין לו כסף להחזיר אבל:

היה לו כסף עוד בחו"ל ולא גילה, או אפשר היה לו להשיג כסף ולא רצה, הפשרה בהכרח להציל מה שיש להציל, אבל בעצם החוב שווה כשוויו שהיה לו כסף ולכן בית דין מחייבין אותו לשלם מדינא, שרימה אותם לוותר ולהתפשר. אמנם אם באמת לא היה לו כסף ונסתבך, המלוין מעריכים כמה שווה עכשו הספק ומוכנים להתפשר... ויש לו גם מיגו דכפושט רגל יכול היה בדינא דמלכותא לפטור עצמו לגמרי, לכן גומרים דעתם ומתפשרים

ועושים קנין, ובזה פטור לגמרי אף שהתעשר, וגם יש לסמוך על הרמ"א וקצות החושן, שייאוש מועיל בחוב, ואי אפשר להוציא ממון שהתעשר. אך אם באמת לא היה לו אז כסף להחזיר, והם התפשרו איתו על חלק מסוים אך ויתרו לו על חלק אחר מהחוב, הוויתור והייאוש הם מוחלטים, ואי אפשר לגבות ממנו גם אם הוא השתקם והתעשר. אמנם אם מדובר באדם ישר מאוד, המלווים לעולם לא התייאשו וסומכים שיחזיר כשיהיה לו, ועליו להחזיר למלווים:

ומיהו אם הוא אדם ישר ומוחזק בכך, גם אחר כשנסתבך סומכין מעיקרא שאינו רמאי וכשיהיה לו בודאי ישלם, ואם שסידרו לבעלי חוב הסדר, נתכוונו שיקבלו מה שיש לקבל, אבל מעולם לא ויתרו שאם יתעשר גם כן לא ישלם, ולכן חייב לשלם... אם ידעו שנסתבך, והוא אדם ישר, ומעולם לא סילקו עצמם, כשנתעשר חייב לשלם ולצאת ידי שמים צריך לשלם בכל אופן שגרם להם נזק.

כשהלווה הוא אדם רמאי או אדם ישר מאוד המלווים שהסכימו להסדר נושים לא ויתרו ולא התייאשו. אך בלווה בעל אופי אחר, המלווים מקבלים את חלקם היחסי, והם מוחלים לחלוטין על יתרת החוב. בסוף התשובה כתב עוד:

וכל זה שלא היה לו חברה בע"מ, שאם החברה הסתבכה והיא בע"מ, ולפי דינא דמלכותא פטור, אף שאנו לא מתחשבים בדיניהם (כשאינן מקפידין על כך) נראה שאם ידע המוכר בקונים שחברה בע"מ שנתחייבו, ויש סיכון ופשטו רגל, פטורין, אלא אם היה כאן רמאות. אבל אם לא ידע [שזו חברה בע"מ] וסמך על המתעסק שישלם שנראה כבעל הבית, מדין ערב חייב ואפילו לא נתערב להדיא... אף שמדינא דמלכותא עסקיו בתור מע"מ ופטור, מכל מקום הרי נקרא על שמו ובאחריותו, וצריך לשלם כשיהיה לו לפי דין תורה. לדברי הרב שטרנבוך, העניין תלוי בידיעותיו של המלווה על אופיו של הלווה, האם הוא רמאי או אדם ישר, האם הוא נציג של חברה בע"מ או לא.

ב. תוקף הלכתי להכרזת פשיטת רגל ע"י בית משפט

הרב משה שטרנבוך הזכיר בדבריו שהלווה יכול לטעון שיש לו מיגו ולפטור עצמו מלשלם מאחר שע"פ החוק במספר מקומות בעולם, כשבית המשפט הכריז על מישהו כפושט רגל, ואחר כך הוא השתקם - התעשר, הוא איננו צריך להחזיר כלל.

האם העובדה שפשיטת הרגל היא הליך שמובל ע"י בית משפט משמעותה פטור מוחלט מלהחזיר את החוב גם ע"פ ההלכה, משום "דינא דמלכותא דינא", או שבכל זאת הלווה חייב להחזיר כשיוכל.

הרב משה פיינשטיין (שו"ת אגרות משה חושן משפט, ב סי' סב), כתב שיש תוקף לחוקי המדינה מצד דינא דמלכותא גם לעניין פשיטת רגל, אף שיש הבדל בין דרכי חלוקת החובות ע"פ הערכאות לבין מה שמקובל בבתי דין של ישראל הפוסקים ע"פ ההלכה, ולכן אסור לשום בעל חוב לתפוס לעצמו, ואם תפס צריך להחזיר. אך הרב יעקב ברייש (שו"ת חלקת יעקב חושן משפט סי' לב), ראה את הדברים אחרת:

לכל השיטות אין לנו להשיג על דין דערכאות שהוא נגד דין התורה, ולומר שהוא מחל על ממונו, אף שלא מחל לעולם, רק מפני שהערכאות פוסקין כן, אם כן יבטול כל דיני התורה. ואף להרמ"א המרים ביותר הגדר דינא דמלכותא דינא, דאף משום תקנת בני

המדינה אמרינן דינא דמלכותא דינא, בנידון דידן איזו תקנת בני המדינה יש בזה לגזול ממונו מפני שאין ללווה לשעה לשלם? אחר כך ישלם וישלם. "לא תהיה לו כנושה" (שמות כב, כד) בשעה שאין לו [בבא מציעא עה ע"ב] כתוב בתורתנו הקדושה, אבל לא שיופטר מפני זה לשלם אף כשיש לו אחר כך, ובפרט בממון של גמ"ח דשייך גם נעילת דלת. כמה חרדו חז"ל על תקנה זו שלא יהיה נעילת דלת, ובדין כזה אתה נועל ממש הדלת בפני הלוי, ישתקע הדבר ולא יאמר.

לדבריו, דינא דמלכותא דינא לא עומד מול דין תורה. רק לתקנה שנתקנה לטובת כלל תושבי המדינה יש תוקף משום דינא דמלכותא ע"פ ההלכה. בכך שהערכאות פוטרים את הלווה מלהחזיר, אין שום טובה לבני המדינה. הפטור יעיל כל עוד אכן אין לו כסף להחזיר, וכפי שעל פי ההלכה אסור למלווה לפנות ללווה כשאין לו להחזיר, אך אם הסתבר אחר כך שהלווה השתקם והוא יכול להחזיר את החוב, בוודאי שעליו להחזירו, ובמיוחד בכספים של קופת גמ"ח. גם הרב בצלאל שטרן (שו"ת בצל החכמה, ה סי' קיד), עסק בעניין זה במספר תשובות, ואף הוא התייחס להסדר נושים שנעשה ע"פ בית משפט:

כבר נשאלתי על ענין קרוב לנדונינו ותשובתי לזה נדפסה בס"ד בספרי שו"ת בצל החכמה (חלק ג סי' קכד) [ראה גם: שו"ת בצל החכמה חלק ו סימן סו], על יסוד בירור נוסף מסקנתי שם (ד"ה העולה להלכה אות א'), שאם פשט את הרגל והתפשר עם הנושים ושילם להם אחוז מסוים, אם לא עשו קנין על הפשרה חייב לשלם גם את שארית החוב, ומכש"כ להנושים שהוכרחו להתפשר אתו לפי החוק. והנה בתשובתי שם לא נזכר כלל הך ענינא דדינא דמלכותא דינא לזכותו של הלווה. ואמנם דכירנא בבירור כי בעת כתיבת תשובתי הנ"ל הרהרתי הרבה אם לפטור את הפושט רגל מטעם זה, ויצא לי אז כדבר פשוט שאין לפוטרו מטעם זה. ואולי לפי שבאותה עובדא היה יותר מפקפוק על עצם פשיטות הרגל אם היתה כדינא דמלכותא, שכל עיקרו של חוק זה הוא לסייע לסוחר שאבד את ממונו דרך מסחר, לשקמו ולתת לו אפשרות לחזור לחיי מסחר. אבל סוחר שבאמת לא הפסיד אלא שבתחבולה הצליח למשוך סכומים ממסחרו, ועלתה בידו דרך מרמה להטעות הנושים בהוכחות שווא, עד שהאמינו לו כי אבד ממונו ואין באפשרותו לשלם לנושיו ומתוך כך התפשרו אתו, פשוט דלא שייך בזה לפטור את הלווה משום דינא דמלכותא, שהרי עפ"י דינא דמלכותא כיון שבאמת לא הפסיד ממונו חייב הוא לשלם.

במקרה שהובא בתשובה זוהסתבר שהלווה רימה והטעה את הנושים בהוכחות שווא שאין לו כסף להחזיר, אבל הסתבר שהיה לו כסף. ולכן במקרה כזה ברור שאין לפטור את הלווה מטעם דינא דמלכותא דינא והוא חייב להחזיר החוב למלווה. בהמשך התייחס לפשיטת רגל באופן עקרוני:

אך איך שלא יהיה הרי גם בשו"ת מנחת אלעזר הנ"ל אינו דן בזה לפטור את הלוח מטעמא דדינא דמלכותא, אף שחוק זה היה בודאי קיים כבר בזמנו (הספר נדפס ע"י מחברו בשנת תרפ"ב). ואולי גם כן מהאי טעמא שלא היתה פשיטת הרגל שבנידונו עפ"י החוק כאשר כותב שם, כי פשיטת הרגל האחרון היה "בגזילה נוראה" ע"ש. ואמנם אפשר גם כי דעתו דלא שייך לפטור את הפושט רגל מלשלם כל מה שהוא חייב בשלימות, מטעמא דדינא דמלכותא דינא.

וכן מבואר באמת בשו"ת חבצלת השרון (תניינא סימן פו) בענין חמור מזה, וכתב דכיון דהוא מחלוקת הפוסקים אם שייך דינא דמלכותא דינא בין אדם לחבירו והוי ספיקא

דינא. וכל דינא דמלכותא דינא הוא רק תקנתא דרבנן, וכל ספק תקנתא אוקמינן אדינא, וכיון שהלווה מודה שהוא לווה, דינא הוא שהוא חייב לשלם מן התורה ע"ש. גם מחותני הגאון בשו"ת חלקת יעקב (ח"ג סימן קס) האריך בדין פושט את הרגל ומסקנתו (שם אות ז) כי גם אם באמת אין לו ללווה כעת לשלם, לא נפטר בכך מלשלם כאשר יהיה לו אח"כ ולא אמרינן בזה דינא דמלכותא דינא, גם אם הוא פושט רגל לפי החוק ע"ש באורך. ועיין באותה שאלה גופה בשו"ת מנחת יצחק (ח"ג סי' קל"ד) שמסקנתו דבלא הסכים הנושה בפירוש להפשרה רק שלא עשה מחאה כשקיבל הודעה על פשיטת הרגל, לא אמרינן דאבד זכותו, דלא אמרינן בכה"ג דינא דמלכותא דינא ע"ש.

וכך הוא סיכם להלכה:

א. משך הלווה כספים ממסחרו, והצליח אח"כ להטעות את הנושים עד שהכירו בו כפושט רגל, גם אם התפשרו הנושים בלא קנין לקבל אחוז מסוים, חייב הלווה לשלם כל סכום החוב.

ב. פושט רגל באמת שהתפשר עם נושיו ושילם להם אחוז מסוים מחובו, מחלוקת האחרונים אם חייב לשלם כל החוב.

מסקנתו היא שאם מדובר על אדם ישר שפשט את הרגל, ונעשה הסדר נושים בערכאות, יש מחלוקת בין אחרונים, האם הוא פטור מלהחזיר לאחר שהשתקם ויש לו מספיק כסף כדי להחזיר את החוב.

ג. תוקף הלכתי לפשיטת רגל או להסדר חובות שמעוגנים בחוק שמטרתו טובת המדינה והחברה

נראה שיש להבחין בין החלטה של בית משפט המכריזה על אדם כפושט רגל, לבין חוק מדינה שמכריז על פשיטת רגל או על מחיקת חוב, שיייעודו למנוע קריסה כלכלית רחבה יותר וכפי שהיה למשל בחוק ההסדרים במגזר החקלאי משפחתי (תשנ"ב - 1992). חוק זה נחקק בעקבות משבר כלכלי חמור אליו נקלע המגזר החקלאי. מטרת החוק הייתה לקבוע נורמות וכללים לפריסת החובות של גופים שונים הקשורים למגזר החקלאי או אף מחיקתם. זה הוא חוק מיוחד שחוקק לצורך העניין, ובוודאי שכאן תקף הכלל של דינא דמלכותא דינא. הרב אליעזר וולדינברג (שו"ת ציץ אלעזר חלק ה סימן ל) עסק בחוק שחוקק על ידי הכנסת בענייני שכירות, שנראה כנוגד דין תורה, ובסוף התשובה כתב:

עוד זאת בכגון הנהוג באופן קבלת ההחלטות בכנסת, עדיפא קבלת החוקים ותקפם עוד יותר משאר דוכתא של דינא דמלכותא דינא. כי הרי החוקים מתקבלים אחרי הצבעת ההסכמה עליהם על ידי רוב חברי הכנסת, וכידוע חברי הכנסת המה נבחרים שנבחרו על ידי רובו ככולו של הציבור בארץ, ונבחרו לשם עניינים כאלה בעמידה על המשמר לטובת אנשי המדינה ולטובת האינטרסים של בוחריהם, ואם כן הרי כל חוק המתקבל על ידי החלטת רובם, נחשב זה כמתקבל ברצון על ידי קהל שולחיהם הבוחרים, וכל בכהאי גוונא דהוו כסברו וקבלו ובודאי יודו כולי עלמא שמהני דבר ההסכמה לכך, גם כשזה נגד דין תורה, ונחשב דמחלו זה לזה זכותם שמגיע להם דין תורה.²

² גם בשו"ת דובב מישרים סי' עז כתב שבדבר הנוגע לטובת הכלל אומרים דינא דמלכותא דינא. וע"ע גם בשו"ת אמרי יושר ב' קנב, ב; הרב חיים דוד הלוי, שו"ת עשה לך רב ב' סח. בעניין חוק הגנת הדייר שהתקבל בפסיקת בית הדין הרבני עיין: פסיקת בתי הדין הרבניים והחוקיים, בעריכת הרב דב כץ עמ' 37-57. יש לראות גם בחוק ההסדרים את

בית משפט עוסק בדרך כלל במקרה מסוים שהובא לפניו ובהתאם לכך קובע את הסדרי החובות או מחיקתם, פירוק החברה, שיקומה או העברתה לידיים אחרות, ועוד. ייתכן שיהיו כאלו שייפגעו כלכלית מההסדרים הללו, אך עדיין אין מדובר על תקנה לטובת כל תושבי המדינה. זה תפקידו של המחוקק, לתקן תקנות בהתאם למצב כלכלי נתון. גם כשחוקק חוק ובעלי חוב נפטרו מלשלם מסיבה כלשהי, במקרה כזה לא יצטרכו להחזיר את החוב גם אם החברה השתקמה ויש ביכולתה להחזיר.³

ד. מחזיר חוב שהוא פטור ממנו - רוח חכמים נוחה הימנו

עם זאת נראה שאם יש אפשרות להחזיר חוב שנמחק, נכון וראוי להחזיר אותו. כך מדריכים חז"ל ביחס להחזרת חוב שנשמט במוצאי שביעית. על המלווה לשמט חוב שזמן פרעונו עד סוף שנת השמיטה. ובכל זאת במשנה במסכת שביעית י, ח-ט* נאמר:

המחזיר חוב בשביעית, יאמר לו: "משמט אני".

אמר לו: "אף על פי כן", יקבל ממנו,

שנאמר: "וזה דבר השמיטה" (דברים טו, ב)...

המחזיר חוב בשביעית, רוח חכמים נוחה הימנו.

מדוע רוח חכמים נוחה ממי שמחזיר את חובו אף שהוא חייב לעשות כן? הרא"ה קוק, עין איה, ברכות, חלק ב - ביכורים, עמ' 313-314, הסביר זאת כך:

התכלית העיקרית של שמיטת החוב בשביעית, היא מפני: "כי קרא שמיטה לה" (דברים טו, ב). להסיר את העול היותר כבד שמתקבץ לרגלי שליטת העשירים על העניים, מפני שהוצרכו להם איזו פעם להלוואה... ההשמטה של השביעית צריכה עם זה שמירה, שלא תחליש את הרגש היושר והצדק מנגוע ברכוש רעהו. על כן די לו ליסוד תכלית השביעית בדיבור: "משמט אני" שבזה יסור הסבל ועול העבדות מלווה [=מהלווה] למלווה. אמנם מקום הניחה התורה לרגש היושר הטהור שילך על פי דרכו, כי בעל נפש טהורה כאשר יאתה [ראוי, נאה, מתאים] לאיש הישראלי המודרך על פי חוקי ה', לא יאבה להיות נהנה מיגיע רעהו. על כן באמרו: "אף על פי כן", יקבל ממנו... כי אין תכלית השמיטה של החוב מניעת הפרעון ונטית המשקל בעניני הרכוש.

יש שני ערכים העומדים זה מול זה. מחד, צו התורה על המלווה לשמט חובות. מאידך, יש להרגיל את הלווה להשיב את החוב ולא ליהנות על חשבון המלווה. על כן, השיח בין המלווה ללווה נחוץ על מנת להבהיר זה לזה, שכל אחד מהם מעוניין לקיים ולבצע את הערך הנדרש ממנו, ובמיוחד המלווה שנדרש לעשות פעולה חריגה במוצאי השמיטה. לאחר שברור שהמלווה מוותר על החוב בלב שלם, וברור הוא שהלווה אכן מעוניין בכל זאת להחזיר, גובר הערך הקבוע והנכון שקיים כל השנים, והלווה יפרע את חובו למלווה.

ניתן לראות בהדרכה זו של חז"ל להחזיר החוב, קריאת כיוון לכל לווה שחובו נמחק. אף על פי שאין הוא חייב להחזיר, רוח חכמים תהא נוחה הימנו כשיחזיר מה שהוא חייב.

אותו עיקרון, שזהו תקנה לטובת הכלל. דברים דומים העוסקים בחוק "הלכת שיתוף" כתב גם הרב שלמה דייכובסקי, תחומין, יח (תשנ"ח), עמ' 18-31. חוק זה עוסק בחלוקה שווה בין בני זוג במקרה של גירושין, שלא כמקובל בהלכה. הוא רואה בחוק זה תקנה לטובת הכלל ונותן לה תוקף על פי ההלכה מהנימוקים שציינו לעיל. אמנם הרב אברהם שרמן שם בעמ' 40-32, חלק עליו בהערכה זו. וע"ע בעניין זה הרב צבי יהודה בן יעקב, שו"ת משפטיך ליעקב א ס' כו. ראה בספרי: מלכות יהודה וישראל, מרכז שפירא תשס"ב, עמ' 99-108.

³ ראה עוד: הרב אשר וייס, "דין פשיטת רגל בהלכה", שו"ת מנחת אשר, חלק ב, סימן קכה, עמ' תכו-תל.

דברים מעין אלו כתב רבנו יונה על המשנה באבות ב, ט:

זהו שנאמר כאן "כאילו לווה מן המקום", כלומר: לבל תחשוב, אחר שאין לי במה שאפרענו וכבר תבעני בבית דין ולא מצאו לי דבר למשכן, יצאתי זכאי. מה פשעי ומה חטאתי? וכאילו לווית מן המקום ברוך הוא. הדבר עליך, ואם אתה פטור מדיני אדם, אך לא מדיני שמים, וכאשר לא תפטר בשביל בני האדם, היה הדין בינך ובין השם. כי בהיות לך דין הלוואה עם בני אדם אינך פטור, אף על פי שבני אדם פטורך. מה טעם? שנאמר "לווה רשע ולא ישלם וצדיק חונן ונותן" (תהלים לז, כא). כלומר כיון שלווה ואינו משלם רשע הוא. ואף על פי שאין לו, כי מתחלה היה לו לעיין במה יפרעהו. אבל הצדיק חונן ונותן מה שיש לו ליתן ולפרוע בהן ונותנו, כי על כל פנים הוא נזהר מתחלה במה יוכל לפרוע, ואף על פי שלאדם הפורע חובו אין מחזיקין טובה לו. אך הצדיק שהוא בדרך ארץ חן בשפתותיו ואף כשמחזיר ממונם לבני אדם, מחזיקין לו טובה ונעשין אוהביו על ידי הממון שלהם.

לדברי רבנו יונה, על הלווה לחשוב מראש כיצד יוכל להחזיר למלווה את חובו. כך נוהג אדם ישר וצדיק. ונראה שהוא הדין כאן. גם אם חוק המדינה קובע שהלווה פטור, כשהשתקם ויכול להחזיר את החוב, עליו לנהוג ביושר ולהחזירו.

סיכום

- א. בעל חוב שהחזיר חלק מהחוב או שהיה פטור מלשלם את חובו בעקבות הסדר נושים, לא נפטר מחובת פריעת החוב. אם הוא הצליח להשתקם ויש לו ממה לפרוע את חובו, יהיה עליו לעשות כן. אמנם יש לבחון ולהעריך האם המלווה התייאש מפירעון החוב. רק אם ברור שהוא התייאש לחלוטין מהחוב, פטור הלווה.
- ב. אם הפטור נובע מחוק המדינה שחוקק בשל צורך מיוחד, בעל החוב פטור מלהחזיר.
- ג. אמנם רוח חכמים נוחה ממי שיחזיר בכל זאת, כשם שבמוצאי שביעית רוח חכמים נוחה ממי שמחזיר חוב שנשמט עם צאת שנת השמיטה.